

פתיחה לפרק אחד עשר

שני הפרקים הבאים עוסקים באחד מיסודות האמונה - ימות המשיח. פרק זה עוסק במעמד המלך המשיח, והפרק הבא מתאר כיצד יראה העולם בתקופה ההיא¹. האריך רבינו בתיאור המלך המשיח באיגרת תימן, והבאתי משם בפירוש רק ציטוטים קצרים להאיר את דבריו בפרק זה, שבו הוא מציע את חזון התפתחותם של כל עמי תבל לקראת הכרת הבורא האחד ומתוך כך יגיעו כולם לשלום ואחדות. כך נאמר: 'כי אז אֶהְפֹּךְ אל עמים שָׁפָה ברורה לְקֶרָא כָּלָם בְּשֵׁם ה' לְעֵבְדוֹ שָׁכֵם אחד' (צפניה ג, ט). המלך המשיח לא יעשה אותות ומופתים אלא עולם הטבע כמנהגו נוהג, אבל התקדמות המוסר, החכמה, והמדע, יביאו לריבוי הטובה בעולם. היום זכינו למימוש תקוות גדולות: דברים שגם בזמנו של רבינו נראו כחזון אחרית הימים, כגון "תוקל על בני אדם פרנסתם מאד, עד שכשיעבוד האדם איזה עבודה מועטת שתהיה - ישיג תועלת גדולה" (פיהמ"ש, הקדמה לסנהדרין, פרק עשירי עמ' קלט). כמו כן זכינו לראות קיבוץ גלויות ישראל בממדים שלא היו מעולם. הנביא התרגש בראותו בחזונו: 'מי אלה כָּעֵב תְּעוֹפִינָה וְכִיּוֹנִים אֶל אֶרֶצְתֵּיהֶם?' (ישעיהו ס, ח) ואנו כבר איננו משתאים בראותנו שעל אף שהטבע לא נשתנה, הגולים חוזרים בתעופה! כל זה התאפשר בגלל הקדמה בחכמה ובמדע. ואילו זכינו להתקדמות מקבילה במוסר ובאמונה, כי אז חזון השלום ואחוות העמים כולם היה בהישג יד.

גם בפיהמ"ש הנ"ל הרחיב רבינו בעניין המשיח, ולשלמות העניין נביא כאן את דבריו שם (עמ' קלט-קמ):

אבל ימות המשיח הוא זמן שבו תחזור המלכות לישראל, ויחזרו לארץ ישראל, ויהיה אותו המלך העומד מקום מלכותו ציון... ולא ישתנה במציאות שום דבר מכפי שהוא עתה, זולתי שתהא המלכות לישראל, וכך לשון חכמים (ברכות לד, ב ועוד): אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד. וישארו בימיו החזק והחלש ביחס לזולתו, אלא שבאותם הימים תוקל על בני אדם פרנסתם מאד, עד שכשיעבוד האדם איזה עבודה מועטת שתהיה ישיג תועלת גדולה וזהו ענין אמרם (שבת ל, ב): עתידה ארץ ישראל להוציא גלוסקאות וכלי מילת, לפי שדרך בני אדם לומר אם מצא אדם איזה דבר מוכן בשפע, מצא פלוני לחם אפוי ותבשיל מבושל, והראיה לזה מאמר הכתוב: 'ובני נכר אֶפְרִיכֶם וכורמיכם' (ישעיהו סא, ה) משמע שיהא שם החריש והקציר.

1. ביחס לשמו - המלך המשיח בה"א הידיעה, השווה הוריות יב, א: "המשיח" - המיומן שבמשיחים".

פרק אחד עשר

א המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד לְיִשְׁשָׁכָר, הממשלה הראשונה, ובונה המקדש, ומקבץ נדחי ישראל, וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם: מקריבין קרבנות, ועושין שְׁמֵטִים ויובלות ככל מצוותן האמורה בתורה.

אוצר החכמה

וכל מי שאינו מאמין בו, או מי שאינו מחכה לביאתו - לא בשאר נביאים בלבד הוא כופר, אלא בתורה ובמשה רבינו, שהרי תורה העידה עליו, שנאמר: ושב יי אלהיך את שבותך וריחמך ושב וקבצך מכל העמים. אם יהיה נדחך בקצה השמים... והביאך וכו' (דברים ל, ג-ה). ואלו הדברים המפורשין בתורה הם כוללים כל הדברים שנאמרו על ידי הנביאים.

מח"נ 1234567

יד פשוטה

הלכה א

המלך המשיח עתיד לעמוד וכו' - מיכה ה, א-ד :

ואתה בית לחם אפרתה צעיר להיות באלפי יהודה - ממך לי יצא להיות מושל בישראל ומוצאתיו מקדם מימי עולם... ויתר אחיו ישובון על בני ישראל. וְעָמַד וְרָעָה בְּעֵז ה' בְּגֵאוֹן שֵׁם ה' אֱלֹהָיו, וְיָשְׁבוּ כִּי עֲתָה יִגְדַּל עַד אֲפָסִי אֶרֶץ.

ולהחזיר מלכות דוד לְיִשְׁשָׁכָר הממשלה הראשונה וכו' - מיכה ד, ח :

ואתה מגדל עדר עפל בת ציון עדיך תִּאֲתָהּ ובאה הממשלה הראשונה ממלכת לבת ירושלים.

פיהמ"ש סנהדרין, הקדמה לפרק חלק (ר"י קאפח עמ' קלט) :

... ימות המשיח הוא זמן שבו תחזור המלכות לישראל, ויחזרו לארץ ישראל, ויהיה אותו המלך העומד מקום מלכותו ציון.

ובונה המקדש ומקבץ נדחי ישראל - יחזקאל לו, כא-כח :

כה אמר ה' אלהים: הנה אני לקח את בני ישראל מבין הגוים אשר הלכו שם וקבצתי אתם מסביב והבאתי אותם אל אדמתם. ועשיתי אתם לגוי אחד בארץ בהרי ישראל ומלך אחד יהיה לכלם למלך, ולא יהיו עוד לשני גוים ולא יחצו עוד לשתי ממלכות עוד... וטהרתי אותם והיו לי לעם ואני אהיה להם לאלהים. ועבדי דוד מלך עליהם ורועה אחד יהיה לכלם, ובמשפטי ילכו וחקתי ישמרו ועשו אותם. וישבו על הארץ אשר נתתי לעבדי ליעקב אשר ישבו בה אבותיכם וישבו עליה המה ובניהם ובני בניהם עד עולם, ודוד עבדי נשיא להם לעולם. וכרתי להם ברית שלום ברית עולם יהיה אותם, ונתתים והרביתי אותם ונתתי את מקדשי בתוכם לעולם. והיה משכני עליהם והייתי להם לאלהים והמה יהיו לי לעם. וידעו הגוים כי אני ה' מקדש את ישראל בהיות מקדשי בתוכם לעולם.

פירש רד"ק (פסוק כד): המלך המשיח יקרא שמו דוד, לפי שיהיה מזרע דוד קראו דוד.

אף בפרשת בלעם נאמר, ושם נָפָא בשני המשיחים: במשיח הראשון שהוא דוד, שהושיע את ישראל מיד צריהם; ובמשיח האחרון שעומד מבניו, שמושיע את ישראל מיד בני עשו.

ושם הוא אומר: אראנו ולא עתה (במדבר כד, יז) - זה דוד; אשורנו ולא קרוב (שם) - זה המלך המשיח. דרך כוכב מיעקב (שם) - זה דוד; וקם שבט מישראל (שם) - זה המלך המשיח. ומחץ פאתי מואב (שם) - זה דוד, וכן הוא אומר: ויך את מואב וימדדם בחבל (שמואל-ב ח, ב); וקרקר כל בני שת (במדבר שם) - זה המלך המשיח, שנאמר בו: וּמָשְׁלוּ מִיָּמָיו (זכריה ט, י). והיה אדום ירשה (במדבר שם) - לדוד, שנאמר: ותהי אדום לדוד לעבדים וגו' (שמואל-ב ח, יד²); והיה ירשה שעיר אויביו - זה המלך המשיח, שנאמר: ועלו מושיעים בהר ציון (עובדיה א, כא).

יד פשוטה

ישעיהו יא, יא-יב:

והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו אשר ישאר מאשור וממצרים ומפתרוס ומכוש ומעילם ומשנער ומחמת ומאיי הים. ונשא נס לגוים ואסף נדחי ישראל ונפצות יהודה יקבץ מארבע כנפות הארץ.

ומלאים דברי הנביאים בדברים דומים.

מגילה יב, א:

דרש רב נחמן בר רב חסדא: מאי דכתיב 'כה אמר ה' למשיחו לכורש אשר החזקתי בימינו' (ישעיהו מה, א), וכי כורש משיח היה? אלא אמר לו הקדוש ברוך הוא למשיח: קובל אני לך על כורש, אני אמרתי הוא יבנה ביתי ויקבץ גליותי, והוא אמר: 'מי בכם מכל עמו... ויעל' (עזרא א, ג).

השווה הלכות מעשה הקרבנות ב, יד:

... אלא הנביא צוה ופרש כיצד יהיו מקריבין המלואין עם חנכת המזבח בימי המלך המשיח, כשיבנה בית שלישי.

הלכות פרה אדומה ג, ד:

... ותשע פרות אדומות נעשו משנצטוו במצוה זו עד שחרב הבית בשניה: ראשונה עשה משה רבנו, ושניה עשה עזרא, ושבע מעזרא עד חרבן הבית, והעשירית עושה המלך המשיח מהרה יגלה.

בתחנונים שבסוף ברכת המזון נוסח רבינו: "הרחמן יזכנו לימות המשיח ולבנין בית המקדש ולחיי העולם הבא", וזהו הסדר שמציע רבינו, תחילה יבוא המשיח, והוא יבנה

2. לפנינו במקרא: 'ויהי כל אדום עבדים לדוד', ברם ראה פסיקתא זוטרותא בראשית כה, כג, ושם כז, כט שאף הוא כתב 'ותהי'. וכו' ברד"ק יחזקאל לה. טו.

המקדש, ומתוך כך נגיע לחיי העולם הבא, כדלקמן יב, ד: לא נתאוו החכמים והנביאים ימות המשיח... אלא כדי שיהיו פנויים לתורה וחכמתה... כדי שיזכו לחיי העולם הבא.

וחוזרין כל המשפטים וכו' - זהו מאמר כוללני "כל המשפטים", וממשיך ומדגים "מקריבין קרבנות" וכו'. אף תקנות חכמים שנתבטלו בגלל החורבן - יחזרו לקדמותן.

משנה מעשר שני ה, ב:

כרם רבעי עולה לירושלם מהלך יום לכל צד... ותנאי היה הדבר: אימתי שירצו יחזור הדבר לכמות שהיה. ר' יוסי אומר: משחרב בית המקדש היה תנאי זה, ותנאי: אמתי שיבנה בית המקדש יחזור הדבר ^{לכמות שהיה}.

פיהמ"ש שם: מה שחייבו להעלות כרם רבעי לירושלם מכל מקום שבינו ובין ירושלם מהלך יום או פחות הוא כדי למלאות שוקי ירושלם בפירות... אמר ר' יוסי כי אחרי החרבן היה תנאי זה, שאין אנו חוששין לריבוי פירותיה ומיעוטם אחרי חורבנה כשהיא בידי האויבים.

ומקריבין קרבנות ועושין שמטים ויובלות ככל מצוותן האמורה בתורה - השווה הלכות שמטה ויובל י, ח-ט:

משגלה שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט מנשה בטלו היובלות, שנאמר: 'וקראתם דרור בארץ לכל יושביה' (ויקרא כה, י) - בזמן שכל יושביה עליה, והוא שלא יהיו מעורבבין שבט בשבט, אלא כולן יושבין כתקן.

בזמן שהיובל נוהג בארץ נוהג בחוצה לארץ, שנאמר: 'יובל היא' (ויקרא כה, יב) - בכל מקום, בין בפני הבית בין שלא בפני הבית. ובזמן שהיובל נוהג, נוהג דין עבד עברי, ודין בתי ערי חומה, ודין שדה חרמים ודין שדה אחוזה, ומקבלין גר תושב, ונוהגת שביעית בארץ, והשמטת כספים - בכל מקום, מן התורה.

ובזמן שאין היובל נוהג, אין נוהג עבד עברי, ולא בתי ערי חומה, ולא שדה אחוזה, ולא שדה חרמים, ואין מקבלין גר תושב, ונוהגת שביעית בארץ מדבריהם, וכן השמטת כספים בכל מקום מדבריהם כמו שביארנו.

לקמן יב, ג מבואר שאחרי שיתקבצו כל ישראל, ייחס אותם לשבטים, ורק אחרי כן יעשו שמטה ויובל "כפי מצוותן האמורה בתורה".

הלכות שמטה ויובל יב, טז:

וכן לעתיד לבוא בביאה שלישית, בעת שיכנסו לארץ יתחילו למנות שמטין ויובלות, ויקדשו בתי ערי חומה, ויתחייב כל מקום שיכבשוהו במעשרות, שנאמר: 'והביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה'.

ראה גם הלכות שמטה ויובל ט, ג; הלכות תרומות א, ה ושם הלכה כו; הלכות בית הבחירה ו, טז³.

אמנם מעיקר הדין מקריבין אף על פי שאין בית, ובלבד שיכוונו מקום המזבח, ובכהן מיוחס, כמבואר בהלכות בית הבחירה ב, ד.

3. ראה תוספתא עבודה זרה ד, ה: "וכי תעלה על דעתך שישראל מכבשין את הארץ לפני המקום? אלא כל זמן שהן עליה כאילו היא מכובשת, הא אינן עליה כאילו אינה מכובשת", הרי שאם יושבים עליה נחשב הוא ככיבוש, וכיון שלא כבשו בפועל אין לומר שידונו את הארץ ככבושה, אלא ודאי דרבנן, וזוהי ראייה לשיטת רבינו. ראה ראב"ד וכס"מ בהלכות תרומות א, כו.

וכל מי שאינו מאמין בו וכו' - ראה פיהמ"ש סנהדרין הקדמה לפרק עשירי, היסוד השנים עשר (ר"י קאפח עמ' קמד) :

והיסוד השנים עשר ימות המשיח, והוא להאמין ולאמת שיבא ואין לומר שנתאחר - 'אם יתמהמה חכה לו' (חבקוק ב, ג). **ואין לקבוע לו זמן, ולא לפרש את המקראות כדי להוציא מהן זמן בואו.** אמרו חכמים (סנהדרין צז, ב): "תפוח דעתן של מחשבי קצין". ולהאמין בו מן הגדולה והאהבה ולהתפלל לבואו בהתאם למה שנאמר בו על ידי כל נביא, ממשה ועד מלאכי. ומי שנסתפק בו או זלזל בענינו הרי זה מכחיש את התורה שהבטיחה בו בפירוש בפרשת בלעם ואתם נצבים. ומכלל היסוד הזה שאין מלך לישראל אלא מדוד ומזרע שלמה דוקא. וכל החולק בענין המשפחה הזו הרי זה כפר בה' ובדברי נביאיו.

הלכות תשובה ג, ו: ואלו שאין להן חלק לעולם הבא, אלא נכרתין ואובדין... והכופרים בביאת גואל.

וראה ביאורנו שם, וראה עוד ספר הגאולה לרמב"ן (כתבי הרמב"ן א, ירושלים תשכ"ג, עמ' רפ) :

ואמנם חשבו חכמינו ז"ל הכופר בראשית הגמול הזה, רצוני לומר ימות המשיח - כופר, ואין לו חלק לעולם הבא, מפני שלא הביאו לזה רק כפירתו בשכר תורתו והוא משוגע חולק על הכתובים המבוארים, ואפיקורס בדברי רבותינו ז"ל.

שהרי תורה העידה עליו שנאמר... ושב וקבצך... והביאך וכו' - פיהמ"ש עדיות ח, ז: לפי שמשנה הודיע ביאת המשיח, מפורש בתורה: 'אם יהיה נדחך בקצה השמים... ושב ה' אלהיך... ומל ה' אלהיך', וזולת אלה.

קיבוץ גלויות וירושת הארץ הוזכרו בהרחבה בפרשה שם: 'ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלהיך שמה אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך ה' אלהיך ומשם יקחך'. ותכלית קיבוץ הגלויות היא כדי לבוא לארץ ישראל: 'והביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה והיטבך והרבך מאבותיך'.

הלכות תשובה ז, ה:

כל הנביאים כולן צוו על התשובה; ואין ישראל נגאלין אלא בתשובה, וכבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן ומיד הן נגאלין, שנאמר: 'והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה אשר נתתי לפניך וקשבת אל לבבך בכל הגוים אשר הדיחך ה' אלהיך שמה ושבך עד ה' אלהיך ושמעת בקולו ככל אשר אי וג' ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלהיך שמה' (דברים ל, א-ג).

וראה ביאורנו שם.

איגרת תימן (ר"י שילת עמ' קנ-קנא) :

ודעו שה' כבר הודיענו על ידי מבשר האומה, ישעיה ע"ה, כי בעבור שתאריך גלותינו ותחזק - יחשבו רבים בנו שה' עזבנו ושכחנו, חלילה לו מזה, ואחר כן העיד על עצמו שלא יניחנו ושלא יעזבנו כי אמר: 'ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני' (ישעיהו מט, יד), ואחר כן ענה ואמר: 'התשכח אשה עולה מרחם בן בטנה וכו' (שם טו), ועל ידי השליח הראשון ע"ה הודיענו ה' בזה ואמר: 'כי אל

רחום ה' אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך ולא ישכח את ברית אבתיך אשר נשבע להם' (דברים ד, לא), 'ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך מכל העמים', וזאת אחינו פינה חזקה מפינות אמונת ישראל, שאי אפשר מבלעדי שיעמוד איש מזרע שלמה יקבץ אומתינו, ויאסוף חרפתינו וגלותינו, ויפרסם דת האמת, וימית כל החולקים עליה, כמו שיעדנו ה' בתורה...

כתב בנו בתשובה (שו"ת ר' אברהם בן הרמב"ם סי' צד; תשובה מתוך קובץ תשובות שנשלחו לתימן):

השאלה השלש עשרה - ענין הקץ שהביאו אבא מארי זצ"ל. התשובה בזה היא שהוא ז"ל אמר מה שהיה אצלו באגרתו לתימן הנמצאת אצלכם, וכבר אמר בענין זה באגרת ההיא די הצורך, ואנו לא נביא בענין זה אלא מה שכתוב בתורה והוא שהדבר תלוי בתשובה, כמו שנאמר: 'ושבת עד ה' אלהיך וכו' ושב ה' אלהיך את שבותך' וכו'. ואת האל יתברך נשאל שיקל את סבות הדבר הזה ויסיר את המניעות, כמו שהבטיח: 'והסירותי את לב האבן מבשרכם' וכו' (יחזקאל לו, כו).

את הפסוק: 'משם יקבצך... ומשם יקחד' (שם ד), תרגם יונתן: ומתמן יקרב יתכון על ידו דמלכא משיחא.

ואלו הדברים המפורשים בתורה הם כוללים כל הדברים שנאמרו על ידי הנביאים - ^[לצורך הבהרה] השווה איגרת הנחמה לר' מיימון הדיין אבי רבינו (ירושלים תש"ה, עמ' מה):

ובשעה שיגדל אורנו, יחמדו אותו הגוים ויבואו עלינו כמו שנאמר: 'ואספתי את כל הגוים אל ירושלים למלחמה' (זכריה יד, ב), והיא מלחמת גוג ומגוג ואנשי בריתם, שתיארו אותם כל הנביאים, שאין לך נביא שלא הזהיר עליהם.

אף בפרשת בלעם וכו' - בפרשת בלעם מרומז הקשר בין משיח ראשון - הוא דוד - ומשיח שני שהוא מזרע דוד.

אף בפרשת בלעם נאמר ושם נבא וכו' - ראה מורה ב, מה שבלעם היה במדרגת הנבואה השנייה והיא מדרגת רוח הקודש (ר"י קאפח עמ' רסד):

ודע כי גם בלעם מן הסוג הזה היה בזמן כשרותו, ולענין זה רצה באמרו: 'וישם ה' דבר בפי בלעם' (במדבר כג, ה), כאלו אמר כי ברוח ה' ידבר, ועל ענין זה אמר הוא על עצמו: 'שומע אמרי אל' (שם כד, ד).

אראנו ולא עתה וכו' - יש מן המפרשים (ראה ראב"ע ורמב"ן) שפירשו את נבואת בלעם בשתי דרכים: או שהנבואה היא על דוד או שהנבואה היא על המלך המשיח. אולם רבינו מפרש כי הנבואה נאמרה באופן כפול, חציה על דוד וחציה המקביל על המלך המשיח כמפורש במדרש אגדה המובא לפנינו.

איגרת תימן (ר"י שילת עמ' קנא):

וזאת אחינו פינה חזקה מפינות אמונת ישראל, שאי אפשר מבלעדי שיעמוד איש מזרע שלמה יקבץ אומתינו ויאסוף חרפתינו וגלותינו, ויפרסם דת האמת, וימית כל החולקים עליה, כמו שיעדנו ה' בתורה באמרו: 'אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל וגו' והיה אדום ירשה וגו', ושעת הראותו תהיה עת קשה מאד על האומה. כאמרו יתעלה: 'ואפס עצור ועזוב'

(דברים לב, לו), ואז יראהו ה' ויעשה מה שיעד, אמר הנביא מגדיל עת הראותו :
יומי מכלכל את יום בואו ומי העמד בהקאתו (מלאכי ג, ב), זוהי האמת אשר
ראוי להאמינה.

¹²³⁴⁵⁶⁷אוצר החכמה

מדרש אגדה (בובר) במדבר כד, יז :

'אראנו ולא עתה' - אמר אראה מי שיעמוד לשלל מואב, זה דוד בן ישי, שהיה מודד
בחבלים, והשני החבלים הורג והשלישי מחיה.

'אשורנו ולא קרוב' - זה המלך המשיח שעתידין ישראל לשלוט עליהם בימיו.

'דרך כוכב מיעקב' - לפי שישראל נמשלו לכוכבים, ומהו 'דרך כוכב', כמה דתימר : 'ואתה
על במתימו תדרוך' (דברים לג, כט), וזה היה דרך.

'וקם שבט מישראל' - זה מלך המשיח, שנאמר : 'ויצא חוטר מגזע ישי' (ישעיהו יא, א).

'ומחץ פאתי מואב' - כמה דתימר : 'אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם' (ישעיהו
יא, יד).

'וקרקר כל בני שת' - שיהרוס כל הגוים שהם בני שת, ואין קרקר אלא לשון הריסה,
שנאמר : 'מקרקר קיר ושוע אל ההר' (ישעיהו כב, ה).

'והיה אדום ירשה' - ואותו בימי דוד היה שנאמר : 'וישם באדום נציבים' (שמואל ב ח, יד).

'והיה ירשה שער אויביו' - זה היה הר שער שהיה ירשה לישראל בימות המשיח שהם
אויבים, כמה דתימר : 'ועלו מושיעים בהר ציון וגו' (עובדיה א, כא).

'וירד מיעקב' - זה משיח בן דוד, שנאמר : 'וירד מים עד ים וגו' (תהלים עב, ח).

מסתבר שמדרש זה קדום והיה מפורסם כבר בימי הראשונים. בספר הגאולה לרמב"ן
(כתבי הרמב"ן א, ירושלים תשכ"ג, עמ' רסו), אחרי שמפרש את שיטתו שנבואת בלעם
מדברת רק על המלך המשיח ולא על דוד, מציע הרמב"ן פירוש חלופי :

ויתכן היות הנבואה הזאת כוללת שני המשיחים **על פי קבלת רבותינו ז"ל, שהם
דורשים** : 'אראנו ולא עתה' זה דוד, 'אשורנו ולא קרוב' זה משיח, 'דרך כוכב' זה
דוד, 'וקם שבט' זה משיח, 'ומחץ פאתי מואב' זה דוד, 'וקרקר כל בני שת' זה
משיח...

השווה גם ספר העיקרים ד, מב (וכן הביא רבינו בחיי במדבר שם בשם המדרש) :

ואמרו רבותינו ז"ל : 'ומחץ פאתי מואב' - זה דוד, 'וקרקר כל בני שת' - זה מלך
המשיח. וזה אמת בהכרח כי לא משל דוד בכל בני שת, וגם לא נמצא בישראל
מלך לעולם שימשול בכל העולם שהם בני שת.

וכן כתב האברבנאל בתחילת ספרו משמיע ישועה :

וכבר דרשו חז"ל הפסוק הזה על שני המשיחים לעתיד לבא, אמרו : 'אראנו ולא
עתה' זה דוד, 'אשורנו ולא קרוב' זה משיח, 'דרך כוכב' זה דוד, 'וקם שבט' זה
משיח, 'ומחץ פאתי מואב' זה דוד, 'וקרקר כל בני שת' זה משיח. **אבל כפי
הפשט אין ספק שכולו נאמר על ימות המשיח.**

רלב"ג במדבר כד, יז (ברנר-כהן עמ' 314) :

'אשורנו ולא קרוב'... או הוא שב למה שזכר ממלך המשיח שיהיה אחר זה זמן
ארוך אורך נפלא... ולזה שינה לשונו ממה שאמר תחילה 'ולא עתה', וזה כי כבר
יצדק על מה שיהיה אחר זמן קרוב שהוא 'לא עתה', ולא יצדק עליו שהוא 'לא
קרוב' : ולזה הורה אומרו 'ולא קרוב' על מרחק יותר עצום.

ב אף בערי מקלט הוא אומר: ואם ירחיב יי אלהיך את גבולך כאשר דבר לך ויספת לך עוד שלש ערים על השלש האלה (דברים יט, ח-ט), ומעולם לא היה דבר זה; ולא צוה הקב"ה לתוהו. אבל בדברי הנביאים - אין הדבר צריך ראייה, שכל הספרים מלאים בדבר זה.

יד פשוטה

וכיוון לדעתו המלבי"ם במדבר שם:

'אראנו', יש הבדל בין 'אראנו' ובין 'אשורנו', שהראיה הוא מקרוב ואשורנו הוא מרחוק⁴, והוא ראה נבואה א' שתהיה בזמן קרוב שהוא בימי דוד, ועל זה אמר אראנו מקרוב הגם שלא עתה, שיהיה אחר ארבע מאות שנה, ועוד חזה נבואה עתידה שתהיה בימי המשיח שהוא באחרית הימים ועל זה אמר **אשורנו** ששור ^{אח"ח 1234567} הוא מרחוק, ומפרש ולא קרוב כי זמן ד' מאות שנה הוא זמן קרוב נגד ריחוק ימות המשיח.

וקרקר כל בני שת זה המלך המשיח שנאמר בו ומשלו מים עד ים - תנחומא שופטים סי' יט:

דבר אחר: 'וקראת אליה לשלום' מדבר במלך המשיח שפותח להם לשלום: 'ודבר שלום לגוים ומשלו מים עד ים'.

רש"י בזכריה ט, ט כתב: אי אפשר לפותרו אלא על מלך המשיח שנאמר בו 'ומשלו מים ועד ים', ולא מצינו מושל לישראל כזה בימי בית שני.

והיה אדום ירשה זה דוד שנאמר ותהי אדום לדוד לעבדים וגו' - מלבי"ם במדבר שם: ^{אוצר החכמה}

נגד 'דרך כוכב מיעקב' אמר: 'והיה אדום ירשה', כי דוד כבש את אדום והיו לו עבדים, ובכל זאת לא לקח את ארצם שנקרא בשם הר שעיר, שארץ קני קנזי וקדמוני לא יקחו ישראל עד ימות המשיח, ונגד: 'קם שבט מישראל' אומר: 'והיה ירשה שעיר אויביו', שבימות המשיח יירשו את הר שעיר ויהיה לישראל ואז ישראל עושה חיל.

הלכה ב

אף בערי מקלט וכו' - השווה הלכות רוצח ח, ד:

בימי המלך המשיח מוסיפין שלש אחרות על אלו השש, שנאמר: 'ויספת לך עוד שלש ערים על השלש האלה'. והיכן מוסיפין אותן? בערי הקיני והקנזי והקדמוני שנכרת לאברהם אבינו עליהן ברית **ועדיין לא נכבשו**, ועליהם נאמר בתורה: 'ואם ירחיב ה' אלהיך את גבולך כאשר נשבע לאבותיך ונתן לך את כל הארץ אשר דבר לתת לאבותיך ויספת לך עוד שלש ערים' (דברים יט, ח-ט).

שם ציינתי המקורות בספרי לדבריו הללו. ראה שם והשלם לכאן.

הלכות שמטה ויובל יג,א :

שבת לוי, אף על פי שאין להן חלק בארץ, כבר נצטוו ישראל ליתן להם ערים לשבת ומגרשיהן. והערים הן שש ערי המקלט ועליהן ארבעים ושנים עיר. וכשמוסיפין ערי מקלט אחרות בימות המשיח - הכל ללויים.

איגרת תימן (ר"י שילת עמ' קנח) :

ואחר היגלותו בארץ ישראל וקבצו ישראל לירושלים ושאר ערי ישראל - יתפשט ימה וקדמה, עד שיגיע אליכם לתימן ולאשר אחריכם בהודו, כאמרו על ידי ישעיה: 'השלח בים צירים' (ישעיהו יח,ב).

1234567 אחי"ת

ומעולם לא היה דבר זה - ירושלמי מכות ב,ו :

שלוש ערים הפריש משה בעבר הירדן, משבאו לארץ הפרישו עוד שלש, ולעתיד לבוא מפרישין עוד שלש.

כתב המאירי מכות ט,ב :

וזה שנאמר בתורה: 'ואם ירחיב ה' את גבולך ויספת לך עוד שלש ערים', **פירשו במדרש שעל ימות המשיח נאמר**... וכן פי' שאלו השלש יהו מוסיפין אותן בערי הקיני והקניזי והקדמוני שכבר הובטח אברהם אבינו בכיבוש שלהם **ועדיין לא נכבשו**.

כך הוא במדרש תנאים לדברים יט,ט :

'ויספת לך עוד שלש ערים', **לימות המשיח הכתוב מדבר**, אתה אומר לימות המשיח הכתוב מדבר? או אינו מדבר אלא לעתיד לבוא? תלמוד לומר: 'כי תשמור את כל המצוה הזאת לעשתה' אמרת וכי יש מצות נוהגות לעתיד לבוא? הא מה תלמוד לומר: 'ויספת לך עוד שלש ערים' - לימות המשיח הכתוב מדבר, ונמצאו תשע ערים. והיכן מוסיפין אותן בערי הקיני והקניזי והקדמוני שנכרת לאברהם אבינו עליהן ברית **ועדיין לא נכבשו**.

ולא צוה הקב"ה לתוהו - מורה ג,כה (ר"י קאפח עמ' שלב) :

הפעולות נחלקות לפי בחינת תכליתן לארבעה חלקים: או פעולת הבל או פעולת שחוק או פעולה בטלה או פעולה טובה וחשובה... ואחר באור זה אומר שאין מקום לבן דעת לומר כי דבר ממעשה ה' בטל או הבל או שחוק.

שם ג,כו (עמ' שלה) :

ולא נפרד מן היסוד המוסכם לדברי הכל והוא שכל המצות נדרשה בהן תכלית מועילה במציאות, 'כי לא רק הוא מכס' (דברים לב,מז), ואמר: 'לא אמרתי לזרע יעקב תהו בקשוני אני ה' דובר צדק מגיד מישרים' (ישעיהו מה,יט).

וראה גם הלכות עבודה זרה יא,יו שתוהו הוא הפך הדעת.

אבל בדברי הנביאים אין הדבר צריך ראיה וכו' - השווה לעיל הלכה א: ואלו הדברים המפורשין בתורה הם כוללים כל הדברים שנאמרו על ידי הנביאים.

הקדמת רבינו לפרק חלק (עמ' קלט): וכל פסוקי המקרא מעידים על אשרו ואשרינו בו.

ברם ראה סנהדרין צט,א :

רבי הילל אומר: אין להם משיח לישראל, שכבר אכלוהו בימי חזקיה. אמר רב יוסף: שרא ליה מריה לרבי הילל! חזקיה אימת הוה - בבית ראשון, ואילו זכריה קא מתנבי בבית שני (על המלך המשיח)...

ג אל יעלה על דעתך שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים ומחדש דברים בעולם, או מחיה מתים, וכיוצא בדברים אלו שהטפשים אומרים, אין הדבר כן, שהרי ר' עקיבא חכם גדול מחכמי משנה היה, והוא היה נושא כליו שלבן כוזבה המלך, והוא היה אומר עליו שהוא המלך המשיח, עד שנהרג בעונות; כיון שנהרג - נודע שאינו. ולא שאלו ממנו חכמים לא אות ולא מופת.

השגות הראב"ד

הלכה ג אל יעלה על דעתך שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים ומחדש דברים בעולם או מחיה מתים. א"א והלא בן כוזבא היה אומר: "אנא הוא מלכא משיחא", ושלחו חכמים לבדקו אי מורח ודאין או לא, וכיון דלא עבד הכי קטלוה.

יד פשוטה

רבינו הביא כאן עוד ראייה מדין ערי מקלט אף שכבר ציטט "הדברים המפורשין בתורה הכוללים כל הדברים שנאמרו על ידי הנביאים", ונראה שכוונתו לרמוז לשני נושאים שהוא מעלה בהלכה הבאה: שאין המלך המשיח "מחדש דברים בעולם", ולהלן (יב,א) מרחיב שבימות המשיח "עולם כמנהגו הולך"; "ועיקר הדברים... שהתורה הזאת חוקיה ומשפטיה לעולם ולעולמי עולמים". אף על פי שבימות המשיח ישרור שלום בעולם והטובה מרובה, מכל מקום עדיין תיתכן רציחה בשוגג, וכעס גואל הדם יתפרץ, ויזדקקו לערי מקלט, והואיל וגבולות הארץ יתרחבו יהא צורך בהוספת שלש ערי מקלט על שש הראשונות. נצחיות התורה מתגלית כאן בשתיים: האחת עצם דין ערי מקלט לא יתבטל, ושתיים, דבר התורה שציוותה להוסיף שלוש ערים יתממש להוכיח כי חוקי התורה קיימים לעולם.

הלכה ג

ואל יעלה בדעתך... לעשות אותות ומופתים וכו' - ביאר בהלכות יסודי התורה י,א-ב:

כל נביא שיעמוד לנו ויאמר שה' שלחו אינו צריך לעשות אות אחד מאותות משה רבינו או כאותות אליהו ואלישע, שיש בהם שינוי מנהגו שלעולם; אלא האות שלו - שיאמר דברים העתידיים להיות בעולם ויאמנו דבריו, שנאמר: 'וכי תאמר בלבבך איכה נדע את הדבר [אשר לא דברו ה']? אשר ידבר הנביא בשם ה' ולא יהיה הדבר ולא יבוא - הוא הדבר אשר לא דברו ה'] (דברים יח, כא-כב)... אלא אומרים לו, אם נביא אתה, אמור לנו דברים העתידין להיות, והוא אומר, ואנו מחכים לו לראות היבואו דבריו אם לא יבואו, ואפילו נפל דבר קטן בידוע שהוא נביא שקר. ואם באו דבריו כולם יהיה בעינינו נאמן.

ושם בהלכה ה כתב:

נביא שהעיד לו נביא אחר שהוא נביא הרי זה בחזקת נביא, ואין זה השני צריך חקירה, שהרי משה רבינו העיד ליהושע והאמינו בו כל ישראל קודם שיעשה אות, וכן לדורות.

הקדמה לפיהמ"ש (ר"י קאפח עמ' ג):

לפי שגם זה יסוד גדול שכבר שגו בו כל המוני העם ואף כמה מבחיריהם. והוא שהם חושבים שלא תתאמת נבואת המתנבא אלא עד שיעשה אות כאות מאותות

ועיקר הדברים ככה הן: שהתורה הזאת - חוקיה ומשפטיה לעולם ולעולמי עולמים, ואין מוסיפין עליהן ולא גורעין מהן. וכל המוסיף או גרע, או שגלה פנים בתורה והוציא הדברים של מצוות מפשוטן - הרי זה בדאי ורשע* ואפיקורוס.

אומר החכם

* בדפוסים: בודאי רשע, וראה מלכים-א יב, לג: 'בדא מלבו'.

יד פשוטה

משה רבינו וישנה הטבע בהחלט, כמו שעשה אליהו שהחיה בן אשה אלמנה או כמפורסם מאותות אלישע, וזה יסוד בלתי נכון...

ושם (עמ' ד-ה):

כשיטען אדם שנתנבא כמו שביארנו, והיה ראוי לה... נאמר לו הבטיחנו הבטחות והודיענו הודעות ממה שהודיעך ה' והוא אומר. אם נתקיימו כל הבטחותיו ידענו אמתת נבואתו, ואם כזב במשהו מדבריו אפילו בקטנים שבהם - אז נדע שהוא שקר⁵.

אותות ומופתים - יש לציין כי המושגים אותות ומופתים, מופיעים בתורה אצל נביא השקר: 'כי יקום בקרבך נביא או חלם חלום ונתן אליך אות או מופת. ובא האות והמופת אשר דבר אליך לאמר: נלכה אחרי אלהים אחרים אשר לא ידעתם ונעבדם. לא תשמע אל דברי הנביא ההוא או אל חולם החלום ההוא' (דברים יג, ב-ד).

בעניין האותות של המלך המשיח כתב רבינו באיגרת תחיית המתים (ר"י שילת עמ' שנח):

וכבר סיפקו גם כן אנשים אחרים בדברינו בסוף החיבור במקום שאמרנו דבר, זה לשונו: אל יעלה על דעתך שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים, ומחדש דברים בעולם או מחיה מתים וכיוצא בדברים אלו, והבאנו ראיה על זה במה שבארנוהו, וחשבו קצת חלושי העיון שזאת הכחשה לתחיית המתים... שאנחנו אמרנו שהמשיח לא יבוקש ממנו שיעשה מופת, כגון שיבקע ים או יחיה מת על צד המופת, מפני שאין מבוקש ממנו מופת אחר שיעדו בו הנביאים אשר התאמתה נבואתם. ולא יתחייב מזה המאמר שה' לא יחיה המתים כרצונו כשירצה ולמי שירצה, אם בימי המשיח או לפניו או אחרי מותו...

איגרת תימן (ר"י שילת עמ' קנז):

ואולם איך יעמוד המשיח ואנה יעמוד? הוא יעמוד בארץ ישראל דוקא ובה יתחיל להגלות... ואולם איכות עמידתו היא שלא יִנָּדע כלל קודם עמדו, בעוד שאינו משיח, עד שיאמר עליו שהוא בן פלוני וממשפחה פלונית. אבל יעמוד איש לא יִנָּדע קודם היגלותו, והאותות והמופתים אשר יִרְאוּ על ידו יהיו ראיה על אמיתת טענתו ואמיתת יחושו. אמר ה' יתעלה מתאר ענין זה: 'הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח נובנה את היכל ה' (זכריה ו, יב). ואמר ישעיהו גם כן, מתאר

5. אמנם ראה משנת ר' אליעזר פרשה ו (ענלאו עמ' 117): הפרש בין נביא שהוא צריך אות ומופת לנביא שאינו צריך אות ומופת: המתנבא לחדש דבר נבואתו, כגון מרדכי, לחדש מקרא מגלה, יחזקאל, לחדש צורת הבית לעתיד לבוא, הרי זה צריך אות ומופת. אבל המזהיר על תורת משה רבינו, שלא להוסיף ולא לגרוע, אינו צריך אות ומופת. אבל המתנבא בשם עבודה זרה, אע"פ שהוא מביא אות ומופת, אין שומעין לו...

הגלותו... אמר: 'ויעל כיונק לפניו' וגו' (נג,ב). ואחר הגלותו בארץ ישראל וקבצו ישראל לירושלים ושאר ערי ישראל - יתפשט ימה וקדמה, עד שיגיע אליכם לתימן ולאשר אחריכם בהודו, כאמרו על ידי ישעיה: 'השלח בים צירים' (ישעיהו יח,ב).

דייק רבינו להביא פסוקים המתארים את המשיח הולך וגדל כצמח. הוא בעצמו אינו יודע בתחילת דרכו שהוא הוא המשיח המיועד, כדבר ישעיהו שהוא גדל 'כיונק לפניו'. אולם הוא פועל למימוש המשימות של הצלת ישראל מיד צריהם, וקיבוץ גלויות, ובניית המקדש, שהן מחייבות מצד עצמן, ואם הקב"ה בעזרו 'וחפץ ה' בידו יצלח' (ישעיהו נג,י), ייתכן שהוא יכיר שהוא הוא המשיח והוא עצמו האות לקיום דברי כל הנביאים, וכמאמר הנביא: 'בעמל נפשו יראה ישבע, בדעתו יצדיק צדיק... לכן אחלק לו ברבים ואת עצומים יחלק שלל, תחת אשר הערה למות נפשו' (שם,יא-יב). יחד עם השגת המטרות הכלליות של עם ישראל כולו, יעלה הוא מעלה בדרגות הדעת עד שיגיע לנבואה, כמבואר בהלכות תשובה.

וראה דברי רס"ג בפירושו לדניאל (ר"י קאפח, ירושלים תשמ"א, עמ' רד):

והנה הקדים גבריאל להודיע לדניאל אלו המאורעות, כדי שכאשר יארגזו לנו לא תקצר ^{אוצר החכמה} נפשנו ולא נתיאש מן הישועה, אלא יהיו אותות ומופתים¹²³⁴⁵⁶⁷ לאמתת הישועה...

בהקדמה לפרק חלק (עמ' קלט) כתב רבינו:

אבל ימות המשיח הוא זמן שבו תחזור המלכות לישראל, ויחזרו לארץ ישראל, ויהיה אותו המלך העומד מקום מלכותו ציון, ויתגדל שמו ויגיע לקצוי תבל יותר וגדול על ממלכת שלמה, ויכרתו עמו העמים ברית שלום, ויעבדוהו כל הארצות לגודל צדקו, ונפלאות יתגלו על ידו... ולא ישתנה במציאות שום דבר מכפי שהוא עתה, זולתי שתהא המלכות לישראל. וכך לשון חכמים (ברכות לד,ב ועוד): אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד מלכיות בלבד. ויישארו בימיו החזק והחלש ביחס לזולתו. אלא שבאותם הימים תוקל על בני אדם פרנסתם מאד...

ברור הוא שהנפלאות שיתגלו על ידו אינן שינוי מעשי בראשית אלא עצם הגשמת נחמות נביאי ה' הן הן הנפלאות אשר יתגלו על ידו, בנוסף על היותו נביא שיגלה נפלאות בעבודת ה' יתברך.

כיוצא בדברים אלו שהטפשים אומרים - השווה הקדמת רבינו לפרק חלק (עמ' קלד):

וכת שניה מאמינה וחושבת שהאושר המיוחל הם ימות המשיח מהרה יגלה, ושבאותו הזמן יהיו בני אדם כולם מלכים תמיד, ויגדלו גופותיהם, ויבנו את כל העולם כולו לנצח. ואותו המשיח לפי דמיונם יחיה כנצחיות הבורא יתרום שבחו, ושבאותו הזמן תצמיח הארץ בגדים ארוגים ולחם אפוי והרבה מן הנמנעות כאלה...

וכת חמישית והם הרוב, מצרפים כל הדברים האלו כולם ואומרים כי המיוחל הוא שיבוא המשיח ויחייה את המתים ויכנסו גן עדן ויאכלו שם וישתו ויחיו כימי השמים והארץ.

ושם עמי קלט:

וזהו ענין אמרם עתידה ארץ ישראל להוציא גלוסקאות וכלי מילת, לפי שדרך בני אדם לומר אם מצא אדם איזה דבר מוכן בשפע, מצא פלוני לחם אפוי ותבשיל מבושל. והראיה לזה מאמר הכתוב (ישעיהו סא,ה): 'ובני נכר אֶפְרִיכִם וכורמיכס' - משמע שיהא שם החריש והקציר, ולפיכך כעס החכם הזה שאמר את הדברים הללו על תלמידו בעת שלא הבין בדבריו את הענין הזה וחשב שהדברים כפשוטן, והשיבו לפי ערך השגתו, ולא זאת היא התשובה. והראיה שלא אמר לו את האמת מה שלמד בפסוק: 'אל תען כסיל כאולתו' (משלי כו,ד).

שו"ת הרשב"א ח"א סי' תיח:

אלא דבר אחד יהיה לנו כלל גדול בזה המין. והוא כל זמן שיתבאר לנו סתירת המאמר ההוא הפרטי ממאמר אחר כללי מוסכם עליו מהחכמים ז"ל גם כן נדחת הפרטי מפני הכללי תמיד ונפרשהו ותהיה הסכמת האמונה על הכללי. משל בזה כאמרם עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות וכלי מילת. באמת היינו משאירים פשוטו של זה המאמר מפני שיש בו הגדלת הארץ ופרסום הישועה. אבל זה המאמר נדחה מפני אמרם על הכלל שאין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד.

ר' עקיבא חכם גדול וכו' - גיטין סז,א: ר' עקיבא - אוצר בלום.

אבות דר' נתן נוסחא א פרק יח:

וכנגדן היה רבי יהודה הנשיא מונה שבחן של חכמים: של רבי טרפון של רבי עקיבא ושל רבי אלעזר בן עזריה ושל רבי יוחנן בן נורי ושל רבי יוסי הגלילי... לרבי עקיבא קרא לו אוצר בלום. למה רבי עקיבא דומה? לפועל⁷ שנטל קופתו ויצא לחוץ, מצא חטים מניח בה, מצא שעורים מניח בה, כוסמין מניח בה, עדשים מניח בה. כיון שנכנס לביתו מברר חטים בפני עצמן שעורים בפני עצמן פולין בפני עצמן עדשים בפני עצמן. כך עשה ר' עקיבא ועשה כל התורה טבעות טבעות⁸.

סנהדרין פו,א:

... דאמר רבי יוחנן: סתם מתניתין רבי מאיר, סתם תוספתא רבי נחמיה, סתם ספרא רבי יהודה, סתם ספרי רבי שמעון, וכולהו אליבא דרבי עקיבא.

הלכות אישות ח,ד-ה:

האומר לאשה הרי את מקודשת לי על מנת... שאני חכם אין אומרין כר' עקיבא וחביריו.

היה נושא כליו וכו' - סנהדרין צג,ב על פי כ"י יד הרב הרצוג⁹:

'והריחו ביראת ה' ' (ישעיהו יא,ג)... רבא אמר: דמורח ודאין, דכתיב: 'ולא למראה עיניו ישפוט'... בר כוזבא מלך תרתין שנין ופלגא. אמר להו לרבנן, משיח אנא. אמרו ליה, במשיח כתיב דמריח ודן. כיון דחזיוה דלא מריח ודן קטלוה. תנא: ר' עקיבא נושא כליו של בן כוזבא הוה.

7. ראה רש"י בגיטין שם שגרס: עני.

8. רש"י בגיטין גרס: מטבעות מטבעות.

9. בספרו על כתב יד חשוב זה, מציין ר"מ סבתו (עמ' 213 הערה 105) כי העלה במחקרו כי במקומות רבים תלוי פסק הרמב"ם בנוסח כתב יד ייחודי זה. וכבר הפנינו לכמה מקומות כאלה.

בשאר כתבי היד חסרה הפיסקה האחרונה שממנה העתיק רבינו: "ר' עקיבה נושא כליו של בן כוזבא הוה". ברם כל הקטע הנ"ל יש בו הרבה שינויים בכל כתבי היד, ונראה שהוא מפני שהוא קשה מאוד להבנה, וייתכן שהסופרים ניסו לפשט את הדברים. הקושי מתחיל כבר מדברי רבא, שהרי רבא הוא שאמר במכות כג,ב שאין לתלות בבת קול לפסוק הלכה, לא במעשה של יהודה ולא של שמואל ואף לא של שלמה, כי ייתכן שדנו כך על פי סברא ישרה ואומדנה. איך ניתן בכלל לבדוק אם אדם מריח ודן אמת לאמתו? ואם מה שהוא אומר מתקבל על הדעת, מי יכול להוכיח שכך הוא באמת?

גם פירוש הקטע הוא קשה. כדי להמחיש את הבעיות בהבנת הקטע הזה, אעתיק פה כמה חילופי גירסאות על פי דקדוקי סופרים, ועל ידי כך אולי נצליח ליישב את השגתו של הראב"ד.

בכל הנוסחאות ההתחלה דומה בחילופי כתיב מזעריים ויש משמיטים התיבה "לרבנן":

בר כוזבא מלך תרתין שנין ופלגא. אמר להו לרבנן אנא משיח. אמרו ליה במשיח כתיב דמורח ודאין.

בילקוט שמעוני (שמואל רמז קכה) גורס: **אמרו לו במשיח כתיב והריחו דמריח ודאין.** ולא יותר.

אבל אחרים גורסים תוספת.

דפוסים: **נחזי אנן** אי מורח ודאין. כיון דחזיוהו דלא מורח ודאין קטלוהו.

כ"מ: **נחזי אנן** אי מורח ודאין **מוטב אי אין מריח ודאין נקטליה**, כיון דחזיוהו דלא מורח ודאין קטלוהו.

כ"פ: **נחזי בך**...

יש גורסין: במקום "כיון דחזיוהו": **חזיוה בלבד.**

ביד רמ"ה מנסה להסביר למה הרגו חכמים את ^{אח"ח 1234567}בן כוזבא, ומציע שהוא משום שהיה נביא שקר. ברם זה היה אחרי החורבן וכבר לא נהגו דיני נפשות. ועוד, מניין יכלו להוכיח שבאמת לא פסק על פי רוח הקודש, ולא הוזכר בשום מקום שהתרחש דין כזה? עוד זאת, מבואר בירושלמי המובא לפנינו שלא חכמים הרגוהו לבר כוזבא.

עוד כתב ביד רמ"ה:

והריחו ביראת ה' - אמר רבא, שמריח ודאין: כלומר, שמבין ברוח הקדש אמיתת הדבר, ואינו דן לפי טענותיהן של בעלי דינים ולא על פי עדותן, אלא יודע מי זכאי ומי חייב. "מריח" - לשון 'ומרחוק יריח מלחמה' (איוב לט,כה). "ודאין" - לשון דבר ודאי, שמרביתו "וְדַאִין" בפתח הו"ו, ודל"ת דגושה וקמוצה. ויש מפרשין: "מריח" כדאמרן; "ודאין" - תרגום שופט, שלומר שמריח ברוח הקדש ושופט. "וְדַאִין" בשווא תחת הו"ו ודל"ת רפויה וקמוצה.

הרואה יראה שבכ"י יד הרב הרצוג הגירסה היא במפורש "ודן" ולא "ודאין".

עכשיו נציע קטע מן הירושלמי שמאריך בסיפור חורבן ביתר והריגת בר כוזבא, ירושלמי תעניות ד,ה (מקבילה בשינויים במדרש רבה איכה פרשה ב,ד):

תני רבי שמעון בן יוחי: עקיבה רבי היה דורש: 'דרך כוכב מיעקב' - דרך כוזבא מיעקב, רבי עקיבה כד הוה חמי (ורואה) בר כוזבא, הוה אמר: דין הוא מלכא משיחא, אמר ליה רבי יוחנן

עד שנהרג בעונות - בכמה כ"י ובדפוסים יש פה תוספת: ודמה הוא וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח **עד שנהרג בעונות**. ברם בכה"י שלנו חסרה כל הפיסקה הזאת. ואמנם קשה מאוד להולמה מכמה טעמים. ראשית, מבואר בירושלמי שרבי יוחנן בן תורתא חלק על רבי עקיבא, הרי לא כל החכמים הסכימו לו. שנית, רבינו עצמו כתב בהלכות תעניות ה,ג: "ותשעה באב, וחמשה דברים ארעו בו... ונלכדה עיר גדולה וביתר היה שמה, והיו בה אלפים ורובבות מישראל, והיה להם מלך גדול, ודמו כל ישראל וגדולי החכמים שהוא המלך המשיח, ונפל ביד גוים, ונהרגו כולם, והיתה צרה גדולה כמו חרבן המקדש". הרי שאמנם גדולי החכמים סברו כך אבל לא כולם.

איכה רבה (וילנא) פרשה ב: מיד גרמו עונות ונלכדה ביתר ונהרג בן כוזיבא.

ולא שאלו ממנו חכמים לא אות ולא מופת - ירושלמי תעניות ד,ה:

אמר רבי יוחנן שמונים אלף זוג של תוקעי קרנות היו מקיפין את ביתר, וכל אחד ואחד היה ממונה על כמה חיילות. והיה שם בן כוזבה והיה לו מאתים אלף מטיפי אצבע (על פי העלי תמר: הכוונה לכפות הרגליים, שהיה בר כוכבא פוקד עליהם לרוץ בהרים ורגליהם היו נפגעות מאבני נגף וקוצים, ובאוצר המדרשים (איזנשטיין עמ' 464) כתב: כל מי שרוצה להכנס בחבורתו יתן אצבעו באש עד שתטיף ג' טיפים של דם בתוך האש. ושאר המפרשים הסבירו שהכריח את הלוחמים לקטוע בפייהם את אצבעות ידיהם, אלא שקשה לדמיין שעשה זאת שאמנם עושה אותם בעלי מומים, אך הרי פוגע בכושר הלחימה שלהם), **שלחו חכמים ואמרו לו:** עד אימתי אתה עושה את ישראל בעלי מומין, אמר להן: וכי היאך איפשר לבודקן? אמרו לו: כל מי שאינו רוכב על סוסו ועוקר ארז מן לבנון - לא יהיה נכתב באיסרטיא שלך. והיו לו מאתים אלף כך, ומאתים אלף כך. וכד דהוה נפק לקרבא הוה אמר: ריבוניה דעלמא לא תסעוד ולא תכסוף (=אל תעזור ואל תבייש) 'הלא אתה אלהים זנחתנו ולא תצא בצבאותינו' (תהלים ס,יב).

הרי שחכמים ביקשו ממנו לשנות את דרך גיוס החיילים, אך לא ביקשו ממנו אות או מופת להוכיח את מעמדו.

ועיקר הדברים ככה הן שהתורה הזאת חוקיה ומשפטיה לעולם וכו' - דברים אלה מופנים בעיקר נגד מחדשי דתות הנצרות והאיסלם, כפי שביאר רבינו עצמו בהלכות תשובה ג,ח וכן באיגרת לר' עובדיה הגר המובאים לפנינו. אמנם יש בדבריו כדי למנוע פירוש מוטעה לגמרא נדה סא,ב: אמר רב יוסף: זאת אומרת מצוות בטלות לעתיד לבא.

הלכות יסודי התורה ט,א:

דבר ברור ומפורש בתורה שהיא מצוה עומדת לעולם ולעולמי עולמים - אין לה שינוי ולא גרעון ולא תוספת, שנאמר: 'את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם אותו תשמרון לעשות לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו' (דברים יג,א), ונאמר: 'והנגלות לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת' (שם כט,כח) - הא למדת שכל דברי תורה מצווין אנו לעשותן עד עולם; וכן הוא אומר: 'יחקת עולם לדת ייכסי' (ויקרא כג,יד). ונאמר: 'לא בשמים היא' (דברים ל,יב), [הא] למדת שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה. לפיכך אם יעמוד איש, בין מישראל בין מן האומות, ויעשה אות ומופת ויאמר שה' שלחו להוסיף מצוה או לגרוע מצוה, או לפרש במצוה מן המצוות פירוש שלא שמענו ממש, או שאמר שאותן המצוות שנצטוו בהן ישראל אינן לעולם ולדורי דורות אלא מצוות לפי זמן היו - הרי זה נביא שקר, שהרי בא להכחיש נבואתו של משה. ומיתתו בחנק על שהזיד לדבר בשם ה' אשר לא צוהו.

שהוא ברוך שמו צוה למשה שהמצוה הזאת: 'לנו ולבנינו עד עולם' (שם כט, כח) ו'לא איש אל ויכזב' (במדבר כג, יט).

אך תפקידו של נביא האמת הוא (שם הלכה ב):
לא לעשות דת הוא בא, אלא לצוות על דברי התורה, ולהזהיר העם שלא יעברו עליה, כמו שאמר האחרון: 'זכרו תורת משה עבדי' (זכריה ג, כב).
וראה ביאורנו שם.

השווה לאיגרת שכתב רבינו לר' עובדיה גר צדק (בלאו סי' תמח):
אדם שהניח אביו ומולדתו ומלכות עמו וידם הנטויה והבין בעין לבו ובא ונדבק באומה זו שהיא היום למתעב גוי עבד מושלים, והכיר וידע שדתם דת אמת וצדק והבין דרכי ישראל וידע **שכל הדתות גנובות מדתם, זה מוסיף וזה גורע**, זה משנה וזה מכזב ומחפה.

פיהמ"ש עדיות ח, ז על המשנה: "אמר ר' יהושע מקובל אני מרבן יוחנן בן זכאי ששמע מרבו ורבו מרבו הלכה למשה מסיני שאין אליהו בא לטמא ולטהר" כתב רבינו:
לא נשמע ממשה לשון זה, אלא נשמע ממנו הענין, לפי שמשה הודיע ביאת המשיח, מפורש בתורה: 'אם יהיה נדחך בקצה השמים... ושב ה' אליהך... ומל ה' אליהך', וזולת אלה. וכן הודיעם בשם ה' במה שיקדם לפניו וגורמיו, ושיבא לפניו איש יכשיר לפניו את העולם והוא אליהו, **והודיעם שאותו האיש לא יוסיף ולא יגרע בתורה** אלא יסלק את מעשה העוול בלבד.

הלכות יסודי התורה י, ג:
הא למדת שאין הנביא עומד לנו אלא להודיענו דברים העתידיים להיות בעולם... לא שיעשה דת אחרת או יוסיף מצוה או יגרע.

פיהמ"ש סנהדרין א, ג: ושמא תאמר שהמשיח ימנה אותם ואף על פי שאינם סמוכין, הרי זה מוכחש, לפי שכבר ביארנו בהקדמת ספרינו ^{הנהגות} זה שהמשיח לא יוסיף בתורה ולא יגרע ממנה לא בתורה שבכתב ולא בתורה שבעל פה.

פיהמ"ש הקדמה לפרק חלק היסוד התשיעי (ר"י קאפח עמ' קמד):
ויסוד התשיעי הבטול. והוא שזו תורת משה לא תבטל, ולא תבוא תורה מאת ה' זולתה, ולא יתוסף בה ולא יגרע ממנה לא בכתוב ולא בפירוש, אמר: 'לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו' (דברים יג, א). וכבר ביארנו מה שצריך לבאר ביסוד זה בהקדמת החבור הזה...

הלכות ממרים ב, ט:
הואיל ויש לבית דין לגזור ולאסור דבר המותר ויעמוד איסורו לדורות, וכן יש להן להתיר איסורי תורה לפי שעה, מה הוא זה שהזהירה תורה: 'לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו' (דברים יג, א)? שלא להוסיף על דברי תורה ולא לגרוע מהן ולקבוע הדבר לעולם שהוא מן התורה, בין בתורה שבכתב בין בתורה שבעל פה.
וראה במקורות המצוינים שם.

הלכות מעשה הקרבנות ב, טו:
אבל דברים הנוהגין לדורות הן דברי תורה שפרשנו, כמו שהעתיקו מפי משה רבנו, אין להוסיף עליהן ולא לגרע.

ד ואם יעמוד מלך מבית דוד הוגה בתורה ועוסק במצוות כדוד אביו, כפי תורה שבכתב ושבעל פה, ויכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה, וילחם מלחמות ייי - הרי זה בחזקת שהוא המלך המשיח. אם עשה והצליח, ונצח כל האומות שסביביו, ובנה מקדש במקומו, וקבץ נדחי ישראל - הרי זה משיח בודאי.

ואם לא הצליח עד כה או נהרג - בידוע שאינו זה שהבטיחה עליו תורה, והרי הוא ככל מלכי בית דוד השלמים הכשרים שמתו. ולא העמידו הקב"ה אלא לנסות בו רבים, שנאמר: ומן המשכילים יכשלו לצרוף בהן ולברר וללַבֵּן עד עת קץ כי עוד למועד (דניאל יא, לה).

יד פשוטה

שגלה פנים וכו' - פיהמ"ש אבות ג, יד: ומגלה פנים בתורה - הוא אשר יעבור על מצוות התורה בפרסום, בפרהסיא, והיא תכלית הכפירה, כמו שאמר יתעלה: 'והנפש אשר תעשה ביד רמה' וכו' (במדבר טו, ל). וענין מגלה פנים - יגלה פניו ויעז, וזה לשונם בפירוש זה, והוא בגמרא פאה (ירושלמי א, א), אמרו: מגלה פנים בתורה - העובר על דברי תורה בפרהסיא כיהויקים בן יאשיהו.

השווה הלכות תשובה ג, ח:

שלשה הן הכופרים בתורה: האומר שאין התורה מעם ה'; אפילו פסוק אחד, אפילו תיבה אחת, אם אמר: משה אמרו מפי עצמו - הרי זה כופר בתורה. וכן הכופר בפירושה, והוא: תורה שבעל פה, והכחיש מגידה, כגון: צדוק ובייתוס; והאומר שהבורא החליף מצוה זו במצוה אחרת וכבר בטלה תורה זו, אף על פי שהיא היתה מעם ה', כגון הנוצרים וההגרים כל אחד משלשה אלו - כופר בתורה.

ואפיקורוס - הלכות רוצח ד, י: והאפיקורוסין - והן שכופרין בתורה ובנבואה מישראל.

ראה הלכות תשובה ג, ח (ד"ה אפיקורסין); הלכות שחיטה ד, יד; הלכות ממרים ג, א-ב.

פיהמ"ש סנהדרין י, א (ר"י קאפח עמ' קמ): ומלת אפיקורוס, היא מלת ארמית ענינה ההקלה והזלזול בתורה או בחכמי התורה, ולפיכך מניחים שם זה בסתם על מי שאינו מאמין ביסודות התורה או מבזה את החכמים או איזה תלמיד חכמים שיהיה או רבו.

הלכה ד

אם יעמוד מלך מבית דוד - המלך המשיח הוא מזרע דוד דווקא, כפיהמ"ש סנהדרין הקדמה לפרק חלק (ר"י קאפח עמ' קמד):

והיסוד השנים עשר ימות המשיח, והוא להאמין ולאמת שיבא ואין לומר שנתאחר אם יתמהמה חכה לו... ומכלל היסוד הזה שאין מלך לישראל אלא מדוד ומזרע שלמה דוקא. וכל החולק בענין המשפחה הזו הרי זה כפר בה' ובדברי נביאיו.

והשווה ספר המצוות ל"ת שסב.

אף ישוע הנצרי שדמה שיהיה משיח ונהרג בבית דין - כבר נתנבא בו דניאל, שנאמר: ובני פריצי עמך ינשאו להעמיד חזון ונכשלו (יא,יד). וכי יש מכשול גדול מזה? שכל הנביאים דברו שהמשיח גואל ישראל ומושיעם ומקבץ נדחיהם ומחזק מצותם, וזה גרם לאבד ישראל בחרב, ולפזר שאריתן ולהשפילן, ולהחליף התורה ולהטעות רוב העולם לעבוד אלוה מבלעדי יי.

אבל מחשבות בורא עולם - אין כח באדם להשיגם, כי לא דרכינו דרכיו ולא מחשבותינו מחשבותיו. וכל הדברים האלו שלישוע הנצרי ושלזה הישמעאלי שעמד אחריו - אינם אלא לִישָׁר דרך למלך המשיח ולתקן את העולם כולו לעבוד את יי ביחד, שנאמר: כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם יי לעבדו שכם אחד (צפניה ג,ט).

[\[אוצר החכמה\]](#)

[\[מחברים 1234567\]](#)

יד פשוטה

מלך מבית דוד הוגה בתורה ועוסק במצוות כדוד אביו וכו' - לעיל א, כתב רבינו: "כיון שנמשח דוד זכה בכתר מלכות, והרי המלכות לו ולבניו הזכרים הכשרים עד עולם", ושם מבואר.

ברם שם הלכה ח כתב: "נביא שהעמיד מלך משאר שבטי ישראל, והיה אותו המלך הולך בדרך התורה והמצוה (=תורה שבכתב ותורה שבעל פה) ונלחם מלחמות ה', הרי זה מלך וכל מצוות המלכות נוהגות בו, אף על פי שעיקר המלכות לדוד ויהיה מבניו מלך". אמנם הן התכונות הנדרשות לכל מלך ישראל כמו למלך שהוא בחזקת משיח. אלא שעל מלך המשיח הובטחנו בתורה והנביאים שבימיו תפתח תקופה חדשה בדברי ימי העולם כולו כמבואר לפנינו בפרק יב. ובמורה (ב, כט עמ' רכח) מסביר רבינו: "ואמר בהתמדת מלכות המשיח ושלל תבטל מלכות ישראל מאחרי כן, אמר: 'לא יבוא עוד שְׁמִשָּׁךְ וגו' (ישעיהו ס, כ)". אבל מלכים כשרים אחרים ייתכן שעוד יהיו כמו שכבר היו בעבר, אבל אין הבטחה עליהם ולא על מלכותם.

כדוד אביו - ברכות ג, א (ובמקבילה סנהדרין טז, א):

דאמר רב אחא בר ביזנא אמר רבי שמעון חסידא: כנור היה תלוי למעלה ממטתו של דוד, וכיון שהגיע חצות לילה בא רוח צפונית ונושבת בו ומנגן מאליו, מיד היה עומד **ועוסק בתורה** עד שעלה עמוד השחר.

ירושלמי ברכות א, א:

ומה היה דוד עושה? רבי פינחס בשם רבי אלעזר ברבי מנחם: היה נוטל נבל וכינור ונותנו מראשותיו, ועומד בחצי הלילה ומנגן בהם כדי שישמעו חברי תורה¹⁰. ומה היו חברי תורה אומרים? ומה אם דוד המלך עוסק בתורה אנו על אחת כמה וכמה!

10. באיכה רבה פרשה ט הגירסא: "ישראל". ובפסיקתא דרב כהנא פי' ז: "חכמי ישראל".

כיצד? כבר נתמלא העולם מדברי המשיח ומדברי התורה ומדברי המצוות, ופשטו דברים אלו באיים רחוקים ובעמים רבים ערלי לב, והם נושאים ונותנים בדברים אלו ובמצוות התורה. אלו אומרים, מצוות אמת היו, וכבר בטלו בזמן הזה, ולא היו נוהגות לדורות.

ואלו אומרים, דברים נסתרות יש בהן ואינן כפשוטן, וכבר בא משיח וגלה נסתריהן. וכשיעמוד המלך המשיח באמת, ויצליח וירום וינשא - מיד הם כולם חוזרים, ויודעין ששקר נחלו אבותיהם, ושנביאיהם ואבותיהם הטעום.

יד פשוטה

סנהדרין מט, א:

דאמר רבי אבא בר כהנא: אילמלא דוד לא עשה יואב מלחמה, ואילמלא יואב לא עסק דוד בתורה, דכתיב: 'ויהי דוד עשה משפט וצדקה לכל עמו ויואב בן צרויה על הצבא' (שמואל-ב ח, טו-טז), מה טעם דוד עשה משפט וצדקה לכל עמו - משום דיואב על הצבא. ומה טעם יואב על הצבא - משום דדוד עשה משפט וצדקה לכל עמו.

מדרש תהלים מזמור כה [ד]:

דוד היה מעיף בתורה, והיתה נפשו שוקקת להיות בבית המדרש, שנאמר: 'ה' אהבתי מעון ביתך' (תהלים כו, ח),

שם מזמור לו [ג]:

אמר לו הקב"ה לדוד... שאתה בוטח בי, ואתה עוסק בתורה, ואתה עושה משפט וצדקה, ומקרא מעיד עליך, שנאמר: 'ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו'...

פסיקתא רבתי (איש שלום) פי' ט ד"ה למנצח על הנגינות:

אין לך שהיה זהיר במצוות וירא שמים כדוד, שכן הוא אומר: 'חבר אני לכל אשר יראוך' וגו' (תהלים קיט, סג).

השווה ברכות ו, ב: 'ואמר רבי חלבו אמר רב הונא: כל אדם שיש בו יראת שמים - דבריו נשמעין', וזהו שכתב רבינו: 'ויכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה'. אחרי שיש לו יראת שמים כדוד אביו דבריו יהיו נשמעים ויכפה את ישראל לדיני תורה, והרי שנינו לעיל ג, שמקימים מלך על המשפט.

וילחם מלחמות ה'... ונצח כל האומות שסביביו וכו' - השווה לעיל ג, י:

ותהיה מחשבתו ומגמתו להרים דת האמת, ולמלות העולם צדק, ולשבור זרוע הרשעים ולהלחם מלחמות ה', שאין ממליכין מלך תחלה אלא לעשות משפט ומלחמה...

אם עשה והצליח... הרי זה משיח בודאי - בהלכות יסודי התורה ז, כתב רבינו:

הנביא - אפשר שתהיה נבואתו לעצמו בלבד... ואפשר שישולח לעם מעמי הארץ או לאנשי עיר או ממלכה... וכשמשלחין אותו נותנין לו אות ומופת כדי שידעו העם שהאל שלחו באמת...